Editör:
Dr. Murat KARATAŞ

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ (1980'den Günümüze)

LİDERLER, PARTİLER VE SEÇİMLER



EFEAKADEMİ YAYINLARI

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİ
(1980'DEN GÜNÜMÜZE)
LİDERLER, PARTİLER VE SEÇİMLER

Editör
Dr. Murat KARATAŞ

EFEAKADEMİ YAYINLARI

Türk Demokrasi Tarihi (1980'den Günümüze)
Liderler, Partiler ve Seçimler

Editör
Dr. Murat KARATAŞ - ORCID (0000-0003-1174-5828)

ISBN	978-625-8217-13-1
E-ISBN	978-625-8217-14-8
1. Baskı	Eylül 2022

Bu eserin; yayın, satış ve kopyalama hakları EFE AKADEMİ'ye aittir.

KÜTÜPHANE KARTI

Türk Demokrasi Tarihi (1980'den Günümüze) Liderler, Partiler ve Seçimler
KARATAŞ, Murat
1.Basım, 254 s., 160 x 235 mm. Kaynakça var, Dizin yok.
Anahtar Kelimeler:
1. Demokrasi 2. Liderler 3. Partiler 4. Seçimler

Dizgi	İsa Burak GÜNGÖR (burakgungor@efeakademi.com)
Kapak Tasarım	Duygu DÜNDAR (dundar.duygu@gmail.com)
Sertifika No	49168
Matbaa Sertifika No	49168
Efe Akademik Yayıncılık	Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak Büyük Milas Han No: 24/125 Fatih/ İSTANBUL 0212 520 52 00 www.efeakademi.com
Efe Akademik Yayıncılık Matbaa Adres:	Cağaloğlu Yokuşu Cemal Nadir Sokak Büyük Milas Han No: 24/125 Fatih/ İSTANBUL 0212 520 52 00 www.efeakademi.com

12 EYLÜL 1980 SONRASI MERKEZ SAĞ'IN TEMSİLİNDE BİR AKTÖR TURGUT ÖZAL VE ANAVATAN PARTİSİ

Dr. Murat KARATAŞ

- Kurum Bilgisi: Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü
- ORCID: 0000-0003-1174-5828
- Mail: murat.karatas@agu.edu.tr

Giriş

Türkiye 12 Eylül 1980 sabahına yeni bir darbe ile uyandı. Darbeciler kısa süre içinde anayasanın uygulamasını durdurup, parlamento ve partileri kapatırken, siyasal aktörlere de siyaset yasağı getirdi[1]. Bununla birlikte yaklaşık üç yıl süren geçiş döneminin ardından yeniden sivil siyasete dönme kararı alındığında Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) kurulmasına izin verilen üç partiden biri oldu[2]. Özal 12 Eylül öncesinde 24 Ocak ekonomik önlemler paketini hazırlamış 12 Eylül sonrasında da ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı olarak görev yapmıştı. ANAP Özal'ın çevresinde bir araya gelmiş, büyük ölçüde kişiselleşmiş bir parti idi. Siyasi kadroları önemli ölçüde, devlet ve özel sektör tecrübesi sırasında Özal ile birlikte çalışan teknokratlarla, 1980 öncesi dönemde Adalet Partisi (AP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) gelme siyasetçilerden oluşuyordu. Kurulduğu süreçte belli çevrelerce ANAP buçuk parti olarak nitelendi ve partiye yaşama şansı verilmedi (Belge, 1992: 189-191; Fedayi, 2019: 52). Bununla birlikte dönemde Özal, devlet ve özel sektör tecrübesini siyasete aktarmasını bildi. Ayrıca süreçte "*Dört eğilim*" şeklinde nitelenen liberal, milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi anlayışları ANAP bünyesinde birleştirmeyi iddia etti. Ekonomik düzlemde, 24 Ocak Kararlarında kendini somutlaştıran liberalizmin savunuculuğunu yaptı. Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) veto barajını aşarak girdiği 6 Kasım 1983 seçimlerinden iktidar olarak çıkmayı başardı (Akyol, 2000: 21).

Dünyada 1970'lerin ortasından itibaren yaşanmakta olan ekonomik ve siyasal kriz refah/sosyal devleti anlayışından liberal/serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecini doğurdu. 1980 sonrasının hâkim ideolojisi olarak karşımıza çıkacak yeni sağ anlayış neo-liberal ve neo-muhafazakâr bir senteze dayandı (Tok, 2014: 129). Söz konusu anlayış bir yandan bireyin girişim özgürlüğünü ve piyasa özerkliğini savunurken, diğer yandan da muhafazakâr değerlerin (aile, din, devlet, milli kimlik vb.) korunmasını

[1]Bu dönemde faaliyette bulunan tüm siyasi partiler, MGK'nin kabul ettiği 16.10.1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanuna dayanılarak kapatılırken, 1982 Anayasasının Geçici 4. Maddesi ile de "*12 Eylül 1980 günü siyasi parti yöneticisi olanlara on yıl, milletvekili olanlara ise beş yıl siyaset yasağı*" getirildi. Erdoğan Günal, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*, İstanbul: KaraKutu Yayınları, 2009, s. 304-306.

[2]Bu dönemde kurulan partiler hakkında detaylı bilgi için Bkz. Hulusi Turgut, *12 Eylül Partileri*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986.

amaçladı. Bu anlayış ABD'de Reagan, İngiltere'de Thatcher tarafından hayata geçirilirken, Türkiye'de de Özal ve ANAP tarafından uygulandı (Taşkın, 2015: 300-301; Saraçoğlu, 2015: 798-799) .

Dış siyasal atmosferle eş zamanlı olarak, Türkiye'de Özal tarafından hayata geçirilen yeni sağ anlayış 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 darbesi ile oluşturulmak istenen homojen düzeni öngördü. Darbenin öngördüğü birlik ve beraberlik anlayışı ANAP çatısı altında dört siyasal eğilimin birleştirilmesiyle karşılık buldu. Öyle ki darbe ile Türk siyasal hayatında varlığına son verilmek istenen İslamcılık ve milliyetçilik ideolojileri yeni sağ anlayışın unsurları olarak ANAP muhafazakârlığının içerisinde yer aldı (Topuz, 2019: 199-200).

Dönemde Özal tarafından uygulanan yeni sağ siyaset anlayışının Türk toplumundan karşılık bulduğu görülmektedir. Bu anlamda uygulanan ekonomik, siyasi ve sosyal politikalarla Türkiye'nin iç gündemini dönüştürürken aynı zamanda dışa açılımını da sağladı. Diğer bir deyişle siyasi anlayışını ekonomi üzerine inşa eden Özal, 12 Eylül 1980 sonrası Türk devlet ve toplum hayatında önemli değişimleri ortaya çıkaran dönüşümcü bir siyasal aktör oldu (Acar, 2008: 203-205; Bozkurt, 2016: 144-155).

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 sonrası merkez sağın temsilinde bir aktör olarak ortaya çıkan Turgut Özal ve Anavatan Partisi'nin Türk siyasetine etkileri incelendi. Çalışmada ilk olarak Özal'ın kısa biyografisi verildikten sonra Türkiye'yi 12 Eylül'e götüren sürece değinildi. Bundan sonra sırasıyla ANAP'ın kuruluşu ve ideolojik bileşenleri ele alındıktan sonra son olarak Özal'ın siyaset anlayışı değerlendirilerek sonuca ulaşıldı.

1.Turgut Özal'ın Kısa Biyografisi

Halil Turgut Özal, bankacı Mehmet Sıddık ve ilkokul öğretmeni Hafize çiftinin ikinci çocuğu olarak 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da doğdu. Ailenin ilk çocuğu on aylık iken vefat eden Nemide idi. Özal'ın diğer kardeşleri ise Kokut ve Yusuf Bozkurt idi. Özal'ın eğitim hayatı babasının görevi gereği ülkenin farklı şehirlerinde geçti. İlk, orta ve lise öğrenimini sırasıyla Söğüt, Silifke, Mardin, Konya ve Kayseri'de tamamladı. Burslu olarak girdiği (1945) İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Bölümü'nden 1950 yılında mezun oldu (Özdemir, 2014: 19-33; Çölaşan, 1989: 11).

Mezuniyeti sonrası Ankara'da Elektrik İdaresi Etüt İdaresi'nde (EİEİ) iş hayatına başlayan Özal, ikinci evliliğini aynı kurumda daktilograf olarak çalışan Semra Özal ile yaptı. Bu evliliğinden Ahmet, Efe ve Zeynep isimli üç çocukları oldu. Burada çalışırken İTÜ'den tanıdığı Süleyman Demirel ile hukukunu geliştirdi. Özal, Demokrat Parti (DP) iktidarı tarafından 1952 yılında ABD'ye elektrik enerjisi ve mühendislik ekonomisi konularında eğitim alması için gönderildi. Türkiye'ye dönüşü sonrası, EİEİ'nde elektrifikasyon üzerine projelerden sorumlu Genel Müdür Yardımcısı olarak işe başladı. 1961-1962 yılları arasında askerliğini Milli Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak yapan Özal, bu dönemde Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde dersler verdi. 27 Mayıs sonrası darbeciler tarafından DP/Menderes dönemine ve uygulamalarına bir tepki olarak ortaya konan Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasında görev aldı. DP'li bir aileden gelen Özal, Kasım 1964'te Demirel'in AP'nin başına geçmesiyle bürokraside altın yıllarını yaşamaya başladı. Öyle ki ilk görevi Başbakan Özel Teknik Müşaviri olurken, ikinci görevi 1967-1971 yılları arasında üstleneceği DPT Müsteşarlığı oldu (Barlas, 2001: 84-87; Binark, 2008: 35).

Askerlerin 12 Mart 1971 tarihinde Başbakan Demirel'e verdikleri muhtıra Özal'ın hayatında yaklaşık iki yıl sürecek ikinci ABD dönemini doğurdu. Bu dönemde Özal, Dünya Bankası'nda madencilik ve doğal kaynaklar üzerine bir projede çalıştı. İki yılın ardından Sakıp Sabancı'nın ısrarları ile ülkeye dönen Özal, Sabancı Holding'de genel koordinatör ve murahhas aza olarak görev aldı (Güner, 2000: 27). 1973-1979 arasında özel sektörde çalışan Özal, bankacılık, demir-çelik, gıda, otomotiv sanayii, tekstil vb. alanlarda yönetici olarak çalıştı. Bunlara ek olarak 1977 yılında Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) İdare Heyeti üyeliği ve başkanlığı görevini üstlendi (Duman, 2010: 374).

Yaklaşık yirmi beş yıllık süreçte devlet ve özel sektörde tecrübe edinen Özal'ın zihninde parti kurup siyasete atılma düşüncesi 1970'lerin ortasında şekillendi. Demirel liderliğindeki Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde Başbakan Yardımcısı olarak görev alan Necmettin Erbakan'a yeni proje dosyaları götüren Özal, ondan yapmak istediği yatırımların ancak devlet eliyle hayata geçirebileceği yanıtını almıştı. Pakdemirli'nin ifadesine göre Özal, DPT'deki arkadaşlarına "*Siyasete girmeliyiz, bürokrat kalarak, müsteşarlık yaparak Türkiye'yi düzeltemeyiz*" (Âşık, 2019: 28) sözleriyle ileriye dönük düşüncesini dile getirmişti.

Diğer taraftan Özal'ın siyaset arenasına ilk çıkışı ise 5 Haziran 1977 erken genel seçimlerinde oldu. Bu seçimlerde AP'den milletvekili olmayı düşünen Özal, Demirel'in kendisine adaylık önermemesi üzerine kardeşi Korkut Özal'ında telkinleri sonucunda Milli Selamet Partisi (MSP) listesinden İzmir milletvekili adayı oldu ancak buradan milletvekili seçilemedi (Öngider, 2006: 133; Yalçın, 2013: 131-133). Bununla birlikte söz konusu seçim başarısızlığı Özal'ın siyasi yaşamında önemli bir dönüm noktası oldu. Zira Özal bu süreçte toplumun büyük çoğunluğunun laik bir yönelim içinde olduğunu gördü. Başka bir şekilde söylemek gerekirse topluma rağmen söylem üreterek başarılı olamayacağını gördü ve merkez sağ çizgiye evirildi.

Bu şekilde siyasete girişi başarısızlıkla sonuçlanan Özal, Demirel'in Kasım 1979'da tekrar iktidara gelmesine kadar özel sektörde çalıştı. Başbakan Demirel, Aralık 1979'da Özal'ı Başbakanlık Müsteşarlığı ve DPT Müsteşar Vekilliği görevlerine getirdi (Çölaşan, 1984: 54). Bu dönemde Özal, meşhur 24 Ocak Kararlarını hazırlayan ekibin başında yer aldı.

12 Eylül 1980 darbesi Özal'ın hayatında yeni bir dönemi başlattı. Darbeden sonra yasama ve yürütme yetkilerini bünyesinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi (MGK), Orgeneral Kenan Evren'i Devlet Başkanlığı'na getirirken, hükümet de Oramiral Bülent Ulusu başkanlığında kuruldu. Bu hükümette Özal, ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev aldı (Birand-Bila-Akar, 1999: 188-1939. Yaklaşık iki yıl bu görevde kalan Özal, sivil siyasi hayata dönüleceği belirtilerinin görüldüğü atmosferde görevinden istifa etti. 20 Mayıs 1983 tarihinde ANAP adıyla bir parti kurduğunu kamuoyuna açıkladı. İlk girdiği seçimlerde de (6 Kasım 1983) partisi tek başına iktidar oldu (Kaynar, 2007: 175). 1983-1989 yılları arasında Başbakanlık yapan Özal, darbenin Cumhurbaşkanlığına getirdiği Evren'in görev süresinin dolması üzerine 31 Ekim 1989 tarihinde TBMM tarafından ülkenin 8. Cumhurbaşkanı seçildi (Arcayürek, 2007: 10). Bu seçimin temel özelliği Özal'ın muhalefet partilerinin protesto ederek katılmadıkları meclis oturumunda sadece kendi partisinin oyları ile Cumhurbaşkanı seçilmesidir (Coşkun, 1995: 34; Özdemir, 2007:375). Özal, 17 Nisan 1993 tarihinde görevi başında vefat ederken bir dönemde kapandı.

2. Türkiye'yi 12 Eylül 1980 Darbesine Götüren Süreç

Türkiye'nin kayıp yılları olarak nitelenen 1970'li yılları 12 Mart 1971 tarihinde ordunun Başbakan Demirel'e verdiği muhtıra ile açıldı. Muhtıra esas olarak solu hedef alan bir hareket idi[3]. Nitekim ilk başlarda muhtıranın sağa karşı bir hareket olduğunu düşünen sol çevreler, kısa süre içinde bu gerçeği fark ederek muhtıra karşıtı cephede yer aldılar (Karataş, 2020: 1575). Demirel hükümetinin muhtıra ile istifa ettiği süreçte ordu, "*anarşiyi sonlandıracak*" ve "*reformları Atatürkçü bir görüşle hayata geçirecek*" bir başbakan arayışına girişti. Bunun olmaması durumunda "*Anayasal görevini yerine getirecek*" ve ülke yönetimine el koyacaktı (Koçaş, 1978: 680).

Bu dönemde ordunun gözetiminde partiler üstü, tarafsız ya da teknokrat olarak nitelendirilen başında Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu'nun olduğu hükümetler kuruldu. Askerin güçlü desteğini arkasına alan söz konusu hükümetler içeride sıkı güvenlik ve maliye politikalarına yönelirken dışarıda ise daha çok içe kapanmacı ve ABD'ye yönelen bir politika takip etti. Bununla birlikte söz konusu hükümetler güvenliği sağlamanın dışında kendilerinden beklenilen reformları hayata geçiremedi. Bu durumun ortaya çıkmasındaki temel neden hükümetlerin meclise dayanmaması ayrıca AP ve CHP'nin kurulan hükümetlerde yer almalarına rağmen sorumluluktan kaçınmaları oldu.

Ara Rejim dönemi olarakta ifade edilen bu dönemde siyaset kurumu üzerinde askeri vesayet tüm etkisi ile kendisini gösterdi. Öyle ki Başbakan bulma zorluğu yaşandığı süreçte kendisine hükümeti kurma görevi verilen Kontenjan Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün hükümet listesi askerlerin baskısı sonucu Çankaya Köşkü'nden döndü. Böylece Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez bir hükümet listesi cumhurbaşkanı tarafından geri çevrilmiş oldu. Benzer bir şekilde görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay yerine seçim yapılması gerektiğinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk

[3]Muhtıra her ne kadar solu hedef alsa da bu dönemde Anayasa Mahkemesi kararıyla TİP Kürtçülük yaptığı MNP de dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle kapatıldı. MNP, 26 Ocak 1970'te Prof. Dr. Necmettin Erbakan liderliğinde kurulan milliyetçi-muhafazakâr söyleme sahip bir parti idi. Parti sadece on beş ay gibi bir süre yaşayabilse de kendisinden sonra gelen Mili Görüş Hareketi partilerine temel oluşturdu. A. Kutalmış Yalçın, "Müstakiller Hareketi ve Prof. Dr. Necmettin Erbakan", *TBMM'nin Açılışının 101. Yıldönümünde Türk Demokrasi Tarihi Yazıları*, (Ed. İsmet Türkmen vd.), Ankara: Berikan Yayınevi, 2021, s. 713-715.

Gürler ismi ordu içindeki bir grup tarafından siyaset kurumuna dayatıldı. Meclis'in askerler tarafından kuşatıldığı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT) Gürler için çalıştığı süreçte milletvekilleri kullandıkları oylarla süreci tıkadı. Faruk Gürler, Ferruh Bozbeyli ve Tekin Arıburun'un aday olarak yarıştığı seçim sürecinin sonucunda meclis hiç hesapta olmayan Fahri Korutürk'ü ülkenin 6. Cumhurbaşkanı seçti (Karataş, 2021: 225-233).

Askeri vesayet dönemini bitirecek seçimler 1973 Ekimi'inde yapıldı. Seçimlere sekiz parti girmesine rağmen asıl yarış beklenildiği gibi AP ile CHP arasında geçti. Seçim sandığından CHP birinci parti çıktı ancak aldığı %33,29'luk sonuç onu tek başına iktidar yapmadı. Bununla birlikte CHP'nin bu başarısında lider değişikliği, daha halkçı bir söylem üretmesi, sağ yelpazedeki dağınıklık vb. etmenler etkili oldu (Bulut, 2010: 337-338). Diğer taraftan sandıktan AP'ye dönük %29,8'lik sonucun yaşanmasında Demokratik Parti (DP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) gibi aktörlerin ortaya çıkması etkili oldu. Seçim sonuçları AP ve CHP'yi tek başına iktidara getirmezken 1970'lerin ikinci yarısında artarak devam eden siyasal belirsizliğin de başlangıcı oldu. Cumhurbaşkanı Korutürk ve iş dünyasının bir CHP-AP koalisyon hükümeti beklediği atmosferde iki parti liderinin birbirlerine karşı takındığı tavır ülkeyi dozu hergeçen gün artan oranda ekonomik, siyasi ve sosyal belirsizliğin içine çekti.

Uzun uğraşıların sonunda CHP'nin on yedi, MSP'nin yedi bakanlık aldığı koalisyon hükümeti sekiz ayın sonunda istifa etti. Hükümetin istifasında farklı sebepler olmakla birlikte asıl sebep Ecevit'in Kıbrıs başarısını tek başına iktidar yolunda kullanma çabası oldu (Akar-Dündar, 2008: 212-213; Emre, 2002: 244). Bununla birlikte söz konusu hükümet döneminde haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası ve Kıbrıs Barış Harekâtı yaşandı (Arpacı, 2017: 238-239; Cinisli, 2017: 299-300).

Bu şekilde Başbakan Ecevit'in istifası Türkiye'de yeni bir buhran dönemini başlattı. Demirel ve Ecevit'in koalisyon hükümeti kuramadığı ortamda Kontenjan senatörü Prof. Dr. Sadi Irmak'a hükümeti kurma görevi verildi. Ancak Irmak'ın teknisyen ve tarafsızlardan oluşturduğu hükümet listesi Meclis'ten güvenoyu alamadı. Buna rağmen, hükümet listesi Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylandı ve söz konusu hükümet yaklaşık beş ay ülkeyi yönetti (Yücel, 2016: 145). Bu durumun oluşmasında CHP lideri Ecevit'in erken seçim ısrarı ve sağ partilerin kendi aralarındaki sorunları aşamamaları etkili oldu. Sonunda Milliyetçi Cephe Hükümetleri olarak ünlenen hükümetlerin birincisi Demirel liderliğinde kurulabildi. 31 Mart

1975 – 21 Haziran 1977 tarihleri arasında çalışan I. MC Hükümeti'nde AP 16, CGP 4, MHP 2 ve MSP 8 bakanlıkla temsil edildi. Ancak hükümet 218'e karşı 222 ile bıçak sırtında güvenoyu alabildi. Bu hükümet döneminde ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan sıkıntılarda önemlidir. Soldaki radikal örgütlere karşılık MHP'nin Ülkücüleri ve MSP'nin Akıncıları sokak çatışmalarının tarafı oldular. Bu durum şiddet olaylarının ülke genelinde yükselişe geçmesi sonucunu doğururken hükümetin çatışmaları bitirmekte başarılı olamamasına neden oldu. Dönemin en önemli hadisesi 1977 yılının 1 Mayıs kutlamalarında yaşandı. İlerleyen süreçte detayları ortaya çıkmayan/çıkarılamayan söz konusu olayda 37 kişi hayatını kaybederken çok sayıda insan da yaralandı (Karpat, 2012: 337).

Bütün göstergelerin kötüleştiği atmosferde AP ve CHP liderleri erken seçim kararında anlaştı. 1977 Hazira'nında yapılan seçimin galibi aldığı %41,4 oy ve 213 milletvekili ile CHP oldu. Ancak 213 milletvekili CHP'nin tek başına hükümet kurmasına yetmiyordu. Başta AP olmak üzere sağ aktörlerin karşı çıkmasına rağmen Cumhurbaşkanı Korutürk hükümet kurma görevini Ecevit'e verdi. Ancak Ecevit'in kurduğu hükümet, 217'de kalarak güvenoyu alamadı. Ecevit'in başarısız girişimi sonrasında II. MC Hükümeti 1997'nin Temmuz'unda kuruldu. AP'nin 16, MHP'nin 5 ve MSP'nin 8 bakanlık aldığı hükümet 219'a karşı 229 oyla güvenoyu alarak çalışmaya başladı. Ancak CHP'nin, AP'den bazı milletvekillerine bakanlık sözü vermesi sonucunda AP'den 11 milletvekilinin istifası hükümetinde düşmesine neden oldu.

Güneş Motel Olayı diye de ünlenen sürecin sonunda Ecevit Azınlık Hükümeti kurdu. Yamalı bohça niteliği taşıyan bu hükümette Ecevit, AP'den istifa edenlere 10, CGP'ye 2 ve DP'ye 1 bakanlık verdi. Etik dışı yöntemlerle kurulan bu hükümet döneminde bütün göstergeler daha da kötüleşti. enflasyon, karaborsa, döviz kıtlığı, işsizlik gibi sorunlar giderek büyüdü. Bu hükümet döneminde kimi çevreler eliyle ülke genelinde yapay bir yokluk ve kıtlık ortaya çıkarıldı. Bu noktada örneğin başta elektrik olmak üzere çay, benzin, tüp vb. temel tüketim maddelerinin birçoğu bulunamaz hale geldi. Bunlara ek olarak sağ-sol çatışması ileri boyutlara ulaştı; Maraş Katliamı gibi gelişmeler yaşandı. Sonunda ekonomik ve sosyal sorunların üstesinden gelemeyen Ecevit hükümeti istifa etmek zorunda kaldı (Âşık, 2021: 153-251).

Bu hükümetin yerine AP lideri Demirel MHP ve MSP'nin dışarıdan destek verdiği dönemdeki son hükümeti kurdu. Demirel Azınlık Hükümeti olarak bilinen bu hükümet örtülü/kerhen MC olarakta nitelendi. Söz konusu

hükümetin en önemli icraatı Özal'ın başkanlığında hazırlanan 24 Ocak Kararları'nı hayata geçirmesi oldu. Böylece Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçişte önemli bir başlangıç yapıyordu. Alınan kararlar sonucunda ekonomide göreceli bir rahatlama olmakla birlikte siyasal ve sosyal alanlardaki istikrarsızlıklar ve sağ-sol çatışması devam etti. Mecliste 114 tur yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde sonuç alınamaması MSP'nin laiklik karşıtı eylemleri (Konya Mitingi vb.) ülkeyi hızla 12 Eylül 1980 darbesine sürükledi (Maraşlı, 2017: 154; Aydın - Taşkın, 2014: 326). 12 Eylül'de yönetime el koyan askerler can ve mal güvenliğini sağlama adına siyasi ve sosyal haklara kısıtlama getirerek ekonomik ve sosyal hayatı sermaye lehine yeniden düzenleme yoluna gidecekti (Tanör, 2002: 26).

3. Yeni Sağ Anlayışının Türkiye'ye Girişi

12 Eylül sonrasının ekonomik anlayışına da damgasını vuracak olan 24 Ocak Kararları Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP hükümeti döneminde hazırlandı. Söz konusu kararların mimarı olarak anılan Özal ise bu kararları alan AP hükümetinde Başbakanlık ve DPT müsteşarı olarak görev aldı. Söz konusu program:

- Türk lirasının değerini devalüe ettikten sonra kontrollü biçimde dalgalanmaya bırakmayı;
- İthalatın serbestleştirilmesini, ihracatın kredi vb. teşviklerle özendirilmesini;
- Dövize ek olarak fiyat oluşumunun piyasaya bırakılmasını ve çoğu maldaki devlet sübvansiyonlarının kaldırılmasını;
- Faiz oranlarının önce yükseltilmesini daha sonra da kontrollü bir biçimde serbest bırakılmasını;
- Devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasını ve Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) açıklarının sürekli zamlarla karşılanmasını;
- Ücretlerin ve taban fiyatlarının enflasyonun gerisinde kalacak biçimde artırılmasını öngörüyordu.

Bu program 1960-1980 döneminde uygulanan içe dönük üretimi önceleyen ithal ikameci/korumacı ekonomi politikaları yerine ihracatı/dış ticareti önceleyen büyük şirketler ve sermayeye avantaj sağlayan, serbest piyasa kuralları temelinde yeni bir ekonomik büyümeye geçişi hedefliyordu (Tekerek, 2013: 125-133: Tekeli, 2017: 9-14).

Bununla birlikte temel felsefesi sosyal refah devleti anlayışı olan 1961 Anayasası yürürlükte olduğu müddetçe Türkiye ekonomisini yeni sağ anlayışla serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre yeniden kurgulamayı hedefleyen 24 Ocak kararlarının uygulanması mümkün olmayacaktı. Ahmad'ında ifade ettiği gibi küçük ve orta ölçekli girişimciler ile dar gelirli kesimler üzernde büyük sermayeyi/şirketleri avantajlı duruma geçiren 24 Ocak kararlarının; toplumsal tepki ve kargaşa yaratmadan, örgütlü muhalefete izin veren normal demokratik ortamda başarı şansı yok denecek kadar azdı (Ahmad, 2010: 459).

Bugün Türk kamuoyundaki genel kanaat 12 Eylül 1980 darbesinin, 24 Ocak kararlarının hayata geçirilmesi için gereken siyasal ve toplumsal koşulları yarattığı yönündedir. Bu görüş sahiplerine göre 24 Ocak kararlarının mimarı olan Özal'ın darbe sonrasında kurulan Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev alması kararların uygulanmasını mümkün kılmıştır. Aynı şekilde darbeciler tarafından hazırlatılıp halkoyuna sunulan 1982 Anayasası; darbe sonrası dönemde uygulanmaya başlanacak yeni sağ politikalar için elverişli bir anayasal düzen sağlamıştır (Tok, 2014: 134-135).

4. Anavatan Partisi'nin Kuruluşu

12 Eylül 1980 darbesi, sonuçları ve etkileri açısından 27 Mayıs ve 12 Mart süreçlerinden ayrışır. Bu ayrışma, darbecilerin geleneksel merkez-çevre denkleminde merkezin bileşiminde planladığı yeniden yapılanma çabasında kendisini gösterir. Darbecileri yeniden yapılanma çabasına iten temel etmen, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren toplumsal hayatta yaşanan olumsuzlukların sebebi olarak bürokrasi ve siyasi elitleri sorumlu görülmeleri oldu (Özbudun, 1995: 26). Bunun sonucu olarak darbeden sonra meclis fesih edildi ve siyasi partiler kapatıldı. Ayrıca parti liderleri ile yöneticileri tutuklandı ve partilerin üyelerine de siyasi faaliyet yasağı getirildi. Bunlara ek olarak 27 Mayıs'ın doğurduğu 1961 Anayasası'nın da uygulaması durduruldu. Yaklaşık iki yıl sonra halkoyuna sunulan Anayasa (1982) ile "*yeni bir siyasal düzen*" getirilmek istenildi. Süreci elinde tutmak isteyen MGK radikal unsurları bünyesinde bulundurmayan sağ ve sol çizgiden birer parti kurulmasını tasarladı. Bununla birlikte 12 Eylül'den sol ideolojinin ciddi darbe alarak çıkması ve sağ ideolojinin toplumun önünde tek seçenek durumuna gelmesi MGK'yı sağ aktörün oylarını parçalayacak üçüncü bir partinin ortaya çıkarılması arayışına itti (Birand–Yalçın, 2016:

189). Kısa süre içinde siyasal düzenin aktörleri olacak, yeni siyasi partiler; ANAP, HP ve MDP ismiyle ortaya çıktılar. Bu partilerden MDP için 12 Eylül'ün temsilcisi olduğu söylenirken, HP sosyal demokrat kitleye seslenecekti. ANAP ise yukarıda da ifade edildiği gibi üçüncü bir seçenek olarak düşünülmüştü (Çavdar, 2013: 271-272).

Diğer taraftan ANAP ortaya çıktığı süreçte "*hiçbir partinin devamı olmadığı*" yönünde söylem geliştirse de gerek merkez gerekse de taşra teşkilat yöneticilerinin önemli kısmı darbe öncesi AP, MHP, MSP de görev yapmış isimlerden oluşmaktaydı (Barlas, 2001: 33-39). ANAP'ın özellikle merkez kadrosunu oluşturan isimlerin siyasi tecrübeden yoksun olması partide bir tek adamlık anlayışının oluşmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada örneğin, Doğan'ın ifade ettiğine göre ANAP parti programı Özal tarafından oluşturulan ilkeler etrafında şekillendi. Buna göre Özal'ın yazımında müdahil olduğu parti programında çokta yeni şeyler dile getirilmeyip kendisi tarafından Milliyetçiler Kurultayı'na (1979) sunulan "*Yeni Ekonomik Düzen*" başlığını taşıyan tebliğ esas alınarak parti programına aktarılmıştır (Birand-Yalçın, 2016: 177).

Özal'ın hazırlanmasında etkin olduğunu ifade ettiğimiz ilk parti programının girişinde, temel amacın ileri, modern bir ülke haline gelmek olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak ANAP'ın, milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi, serbest pazar ekonomisini esas aldığı ifade edilmiştir (Turgut, 1986, 163-164).

Parti bu ilk programında o dönemdeki atmosferinde etkisiyle geleceğe güvenle bakmayı, demokrasiye bağlılığı, milli hedefler etrafında birleşmeyi, kavganın yanında olmamayı, milli birliğin ve bütünlüğün muhafazasını öne çıkardı. Bunun yanında programda milletin devlet için değil devletin millet için var olduğuna dikkat çekildi. Ayrıca maddi ve manevi gelişmenin birlikte sağlanmasının zorunluk olduğuna, merkeziyetçi anlayışının terk edilmesi gerektiğine ve serbest piyasa ekonomisinin tercih edildiğine işaret edildi (Topuz, 2019: 223).

ANAP, 20 Mayıs 1983 tarihinde Turgut Özal'ın başkanlığındaki 37 isim tarafından kuruldu. Kuruculara bakıldığında Özal'ın 12 Eylül öncesinin dört siyasi eğilimini (liberalizm-AP, sosyal demokrasi-CHP, muhafazakârlık-MSP ve milliyetçilik-MHP) patide birleştirmeyi amaçladığı görülmektedir. Adnan Kahveci, Bedrettin Dalan, Erol Aksoy, Güneş Taner, Hüsnü Doğan, Mesut Yılmaz liberal kanadı, Ercüment Konukman, Halil Şıvgın, Kazım

Oksay, Mustafa Taşar, Namık Kemal Zeybek, Vehbi Dinçerler ve Yaşar Okuyan milliyetçi kanadı, Mehmet Keçeciler ise muhafazakâr kanadı temsil edecekti. Ayrıca bilim dünyasını, cemaat ve tarikatları, iş dünyasını, kadınları, spor dünyasını temsil eden isimlere de kurucular arasında yer verilmişti (Akyol, 2000: 21; Bora-Can, 2015: 145). Bu anlamda Özal'ın ANAP'ın şekillenme sürecinde farklı görüş/kesimlerden isimlere yer vermesini ülkenin önünü açma çabası olarak yorumlamak mümkündür.

Özal "*Anavatan*" isminin partiye verilmesini: "*Anavatan birleştirici bir isimdir. Şu anda Türkiye'nin birleştirici hareketlere ve sembollere ihtiyacı vardır. 1950'lerde Türkiye'nin demokrasi ihtiyacı vardı. 1940'larda başladı bu ihtiyaç, Demokrat Parti işte bu ihtiyaçtan doğdu ve bu sebeple bu ismi aldı o zaman. I960'larda memleketin adalete ihtiyacı vardı bu sefer. Adalet Partisi de bu ihtiyacın neticesinde kuruldu ve adını bu sebepten aldı. Demokrasi geçildi, adalet geçildi, 1980'lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın bütünlüğünün sembolize edilmesi lâzımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan'dır. Şimdi vatana sahip çıkmak lüzumludur. Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır*" (Doğan, 1985: 332-333) şeklinde ifade etmiştir.

ANAP, kuruluşundan kısa süre sonra gerçekleşen 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde yaklaşık %45 oranında oy aldı. Özal ve partisi sandıktan birinci parti olarak çıkarken TBMM'de 211 milletvekili ile temsil edildi (Bila, 1987: 506). Heper'in de ifade ettiği gibi partinin bu seçimlerdeki başarısının nedeni, kitle iletişim araçlarını kullanma becerisi, olumlu anlamda "*iş bitiriciliğe*" önem vermesi, geniş ve etkin bir yerel parti örgütü ağı kurabilmesi, somut ekonomik projeleri tercih etmesi ve alt orta sınıfların desteğini almayı başarmasından kaynaklanmıştı (Heper, 2011: 207-208). TBMM'den güvenoyu alıp çalışmaya başlayan Özal, yerel seçimlerde oylarını düşürse de üstünlüğü devam ettirdi. Bu seçimlerde ANAP, üç büyükşehir dâhil olmak üzere, toplam 54 ilde belediye başkanlığı kazandı (Yücel, 2006: 59-61). Diğer taraftan 1987 genel seçimlerinde iktidarda kalmayı başarsa da partinin oyları yaklaşık olarak %36 geriledi. 1989 il genel meclisi sonuçlarına göre de, yaklaşık %21 oy oranıyla ancak üçüncü parti olurken, Malatya hariç hiçbir ilde belediye başkanlığı kazanamadı (Gürpınar, 2013: 104-105).

Türk siyasi hayatının genel seyri içinde partilerin kuruluşuna bakıldığında siyasi partinin içindeki hizipleşmeden kaynaklı ayrılmaların yeni partiyi doğurduğu görülmektedir. Bununla birlikte Özal'ın ANAP'ı ortaya çıkış

şekliyle farklı bir durum göstermektedir. Darbe sonrasında ülkenin siyasi hayatını yeniden şekillendirmek isteyen darbeciler eski siyasi aktörleri siyasi hayatın dışına çıkardı. Böyle bir atmosferde darbecilerden veto edilmek istemeyen Özal ANAP'ın darbe öncesindeki partilerden birinin takipçisi olmadığını göstermek için genç insanlardan yeni ve yıpranmamış isimlerden oluşan bir kadroyla, kamuoyunun önene çıkmak istedi (İsaoğlu, 2020: 75-78).

5. Anavatan Partisi'nin İdeolojik Bileşenleri

Parti Programında ANAP, kendisini "*milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi parti*" (Mutlusu, 2010: 385) tarzında tanımladı. Ancak Parti'nin liberal-muhafazakâr, dolayısıyla yeni sağ çizgisi daha belirgindi. Özallı yıllarında ANAP, siyasal ve toplumsal alanda düzen ve istikrar ihtiyacına vurgu yaptı ve siyasal söylemini darbecilerin "*1980 öncesi anarşi ortamına geri dönüş*" korkusu söylemi üzerine inşa etti. Öyle ki darbe döneminde uygulanmaya başlanan ekonomik programın sivil siyasi hayata dönüş sonrasında da uygulanabilmesi için ANAP; siyasal ve toplumsal yasakların/kısıtlamaların devamından yana bir tavır aldı. Bu dönemde örgütlenme, ücretlerin düşürülmesi ve tarımsal destekleme gibi konularda taviz vermeyerek sosyal harcamaları kısma yoluna gidildi (Yeldan, 2017: 96-102).

Yeni sağ anlayış doğrultusunda "*küçük ama güçlü devlet*" anlayışını benimseyen ANAP, "*devletin küçültülmesi*" düşüncesini taşıdı. Bu düşüncenin bir sonucu olarak serbest piyasa ekonomisi ve özel girişimciliği desteklerken, devletin piyasada faaliyette bulunmasına karşı çıktı. Ayrıca devletin bireyle ekonomi alanında rekabete girmesinin doğru olmadığını, devletin görevinin bireyin gelişmesini, kalkınmasını, iyi yaşamasını sağlayacak hizmetleri sunmak olduğunu ileri sürdü. Başka bir şekilde söylemek gerekirse ANAP, ekonomide devletin müdahaleci değil, düzenleyici ve teşvik edici bir rol üstlenmesi gerektiği düşüncesini taşıdı. Dönemde bu düşüncenin pratiği ise KİT'lerin özelleştirmeye açılması, bakanlıkların sayısının azaltılması, bürokrasinin siyasal iradenin denetimi altına alınması, yerel yönetimlere yetki devrinin yapılması vb. şeklinde gelişti (Tok, 2014: 136-137).

Yeni sağ anlayış doğrultusunda ekonomik alanda liberalizmi benimseyen ANAP, sosyal alanda ise muhafazakâr bir anlayışı benimsedi. Bu anlamda evrensel/piyasa değerleri ile yerel/Türk-İslamcı kültürel değerleri sentezlemeye çalıştı. Bu anlayış doğrultusunda ANAP; aile, din, küçüklerin korunması, toplumsal yardımlaşma vb. geleneksel anlayışların/değerlerin toplumda güçlendirilmesine dönük politikalar geliştirdi. Bütün bunların sonucu olarak da, dini grupların (cemaat, tarikat vb.) faaliyet alanları genişlerken, muhafazakâr değer ve uygulamalar, ekonomik, siyasal ve sosyal hayatta daha görünür olmaya başladı. Öyle ki bu dönemde muhafazakâr çizgide dernekler, şirketler, vakıflar kurulmaya; dergi, gazete, radyo ve televizyonlar yayın hayatına girmeye başladı. ANAP'ın muhafazakârlığı sosyal alanda görünür kılan bu politika ve uygulamaları, geniş halk kitlelerinin süregelen genel eğilim ve tutumuyla da örtüşmekteydi.

Diğer taraftan Gökmen'inde ifade ettiği gibi ANAP ideolojisinden farklı olarak parti içi çoğulculuğu değil muhalefetin parti içinde yapılmasını esas aldı. Bu anlamda ANAP, modernleşmeyi hedeflemekle birlikte geleneklere saygılı, bölen değil birleştiren, serbest piyasa ekonomisini inanan isimlere dayalı bir parti oldu. Bunlara ek olarak ANAP hoşgörü ve uzlaşmayı önceleyen, ekonomik sorunları çözme noktasında kararlı, değişmeye ve gelişmeye açık bir parti oldu (Gökmen, 2010: 86).

5.1. Milliyetçilik

Türkiye'de milliyetçilik gerek sağ düşüncenin gerekse de sol düşüncenin referans aldığı temel ideolojilerden birisi olma özelliği taşır. Yeni devletin kuruluşuyla birlikte milliyetçilik hem devletin, hem de Türk kimliğinin tanımlanmasında temel bir rol oynadı. Türkiye'de merkez sağın milliyetçilik anlayışı, dinle bütünleşen daha "*liberal*" bir forma sahiptir. Özal'ın dört eğiliminin bir unsuru olan milliyetçilik anlayışı, ırkçı bir nitelik taşımaz. Özal, ANAP milliyetçiliğini "*Biz, milliyetçi bir partiyiz. Ama dışarıdaki birçok kişinin anladığı gibi, şovenist bir milliyetçiliğimiz yok. Bizim milliyetçiliğimiz, başka ülkelerle yarışma milliyetçiliğidir*" (Türk, 2014: 136-137) şeklinde ifade etmiştir. Bu anlamda onun milliyetçiliğinin azınlıklara ve etnik farklılıklara olumlu yaklaşan bir özellik taşıdığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan milliyetçilik anlayışı ekonomik anlamda gelişmeye dayalı olup ekonomisi zayıf olan toplumlarda, milliyetçi duygunun uzun süreli olmayacağı düşüncesini taşır.

Özal, millet kavramının tanımını da kendisini misak-ı milli ile sınırlayan resmi milliyetçilik anlayışının dışında açıklamıştır. Bu noktada örneğin, bireysel özgürlükler ve evrensel değerlere vurgu yaparken, dünya vatandaşlığından bahsetmiştir. Buna ek olarak Türkiye'nin sosyolojik açıdan farklı dini ve etnik kimliklerden oluştuğunu söyleyerek, bunları bir arada tutan bağın, din ögesi olduğu düşüncesini taşımıştır. Cumhuriyetin Osmanlı'nın bir bakiyesi olduğu düşüncesini taşıyan Özal, bu düşüncesini "*Bizim milletimiz, şu kökten gelmiş diye milliyetçiliği böyle tarif edersek, milleti parça parça ederiz. Osmanlı'nın bakiyesi olarak Yugoslavya'dan, Rumeli'den, Kafkasya'dan, Libya'dan gelmiş insanlarımız var. Ben milliyetçiliği bütün milleti bölmeyen, parçalamayan bir bütün olarak alıyorum*" (Duman, 2017: 275) şeklinde ifade etmiştir.

5.2. Muhafazakârlık

Türk siyasetinin ana akımlarından biride muhafazakârlık öğesidir. Batılılaşma/modernleşme hareketleriyle eş zamanlı gelişen muhafazakâr düşünce, özellikle tek parti döneminin kültürel inkılâplarına ve bu inkılâpların laiklik ilkesine karşı gösterdiği sert muhalefetle çok partili hayata geçiş sonrasında merkez sağ siyasete rengini vermiştir. Türkiye'de çok partili yaşama geçişle birlikte CHP içinden çıkan isimlerce kurulan DP kendisini hem liberal hem de muhafazakâr olarak tanımladı. Türk siyasetinde on yıl süreyle ülkeyi tek başına yöneten DP'nin en önemli yanı liberal—muhafazakâr niteliklere sahip merkez sağ bir geleneği oluşturmasıdır. Bu noktada ANAP kendisinden önceki DP-AP gibi liberal-muhafazakâr bir parti özelliği taşıdı (Mert, 2007: 17-38).

Özal bir taraftan muhafazakârlaşmayı isterken, bir taraftan da ekonomik ve teknolojik modernleşmeyi önceleyen bir lider oldu. Bu doğrultuda gerek Özal'ın gerekse de ANAP'ın kendini ifade etmede kullandığı esas unsurlardan biri olan muhafazakârlık düşüncesinin, kullanılan anlamının dışında yeni bir içerik kazandırılarak sunulduğu görülmektedir. Bu noktada örneğin Özal, muhafazakârlık anlayışını, tutuculuk olarak değil, âdetlere, inançlara ve tarihe saygılı olmayı ayrıca zamana uyanları da muhafaza etmeyi gerektirdiğini dile getirmiştir (Âşık, 2019: 394).

ANAP muhafazakârlığı ülkede İslami kesimin (cemaat, tarikat vb.) güçlenmesine yeni boyut kazandırdı. Yazıcıoğlu'nun da belirttiği gibi Özal'ın dini grupları demokrasinin gereği olarak görmesi ve bu grupları sivil toplum örgütleri ile eşdeğer tutması, söz konusu kesimlerin dönemde

gelişmesini hızlandırmıştır (Yazıcıoğlu, 2016: 163-177). Yukarıda da ifade edildiği gibi ANAP muhafazakârlığının özünü geleneğin korunması ve zamana uygun olarak yeniden yorumlanması oluştururken, ANAP değişmeye ve dönüşmeye açık bir parti olarak görmüştür. Bu noktada doğal seçmen kitlesinin en temel sorun alanlarından birisi olan başörtüsü sorununun çözümü için Özal, yasal değişiklikler yapma arayışında olmuştur. Öyle ki söz konusu sorunun çözümünün kolay olmadığının bilincinde olan Özal, muhafazakâr kesimin demokratik taleplerinin gerçekleşmesinin ekonomik gelişme ve kalkınma sonucunda daha kolay olacağı düşüncesini taşımış ve bu amaçla bürokrasinin aşırı yetkilerle donatılmasından kaçınmıştır (Duman, 2017: 263).

Tarihi ve kültürel mirasa saygılı olmayı Muhafazakâr olmanın bir gereği olarak gören Özal, Türk büyüklerine saygılı olmayı ve onların miraslarını korumayı da muhafazakârlık olarak değerlendirmiştir. Bu düşüncenin pratiği olarak İstanbul'da ki ikinci köprüye "*Fatih Sultan Mehmet*" isminin verilmesini sağlamış ve bunu seçim meydanlarında, partisinin muhafazakâr bir parti olduğunun ispatı olarak kamuoyu ile paylaşmıştır (Türk, 2014: 137).

Muhafazakâr siyasetin temel kavramlarından birisi de ailedir. Özal'ın bu kavran üzerinde de hassasiyetle durduğu görülmektedir. Bu hassasiyetin bir sonucu olarak Aile Araştırma Kurumu, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu gibi kurumlar onun döneminde kurulmuştur. Yine dini eğitim ve öğretimin devlet tarafından verilmesi gerektiğini düşünen Özal, imam-hatip liselerinin yapımına ağırlık verilmesini sağlamıştır. Özal döneminin muhafazakârlık politikalarını örneklendirmek gerekirse:

1. Basın ve yayın organlarında alkollü maddelerin satışıyla ilgili reklamların ayrıca, cami ve okul gibi binaların yakınında alkollü içeceklerin satışının yasaklanması.

2. Hacca gidişin kolaylaştırılması.

3. Dini inanç ve düşünceye hakaret vb. fiillerin, yasal düzenlemeyle suç kapsamına alınması.

4. Kur'an kurslarının sayısının artırılması.

5. Kamuya açık, din eğitimi ve yardım faaliyetlerinde bulunanların düşük vergi vermelerini sağlayacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi (Duman, 2017: 266-268).

Yukarıdaki verilerden hareketle Özal'ın muhafazakârlık anlayışının siyasi değil, daha çok gelenekçi bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan ekonominin Özal'ın muhafazakârlık anlayışında da yer ettiği görülmektedir. Özal kimi çevreler tarafından "*Yeşil Sermaye*", "*İslami Sermaye*" veya "*Anadolu Kaplanları*" olarak anılan bir gelişmenin de sürükleyicisi olmuştur. Bunlara ek olarak Özal, Kuveyt ve Sudi Arabistan başta olmak üzere Arap sermayesinin ülkeye girişine ayrıca bankacılık alanında finans kurumlarının açılmasına izin vermiştir (Tosun, 1999: 174).

5.3. Liberalizm

Liberalizm ANAP'ın parti programında ifadesini bulan bir diğer özelliği oldu. DP ve AP örneklerinden farklı olarak ANAP liberalizmin ülkede ekonomik liberalizm olarak uygulandığı ve siyasal liberalizme geçilemediğini kabul etti (Yıldırım-Haspolat, 2016: 147). Buradan hareketle ekonomik liberalizm düşüncesi demokratikleşme ile ilişkilendirilerek liberalizm, devletin ekonomiye sınırlı müdahalesi şeklinde açıklandı. Bu noktada ANAP programında "*Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır.*", "*Asıl olan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır*.", "*İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul ederiz.*" (Arcayürek, 2000: 187-188) ifadeleri dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan ekonomi alanında liberalizmi önceleyen partinin siyasal liberalizm noktasında ikircikli davranış göstermiştir. Bu noktada örneğin 1980 öncesi siyaset aktörlerinin yasaklarının kaldırılmasına ilişkin referandumda (1987) izlediği negatif tavır dikkat çeker. Yine sivil toplum anlayışının "*askeri olmayan*" tarzında ifade edilmesi anlamlıdır. 24 Ocak kararları Özal'ın, liberalizmi ilk olarak uyguladığı zamanı ifade eder. Genel olarak Türk siyasetinde liberalizm kavramının kullanılmakla birlikte söz konusu dönemde Özal'ın liberalizm söylemi yerine "*serbest piyasa ekonomisi*", "*teşebbüs özgürlüğü*", "*anayasal demokrasi*" gibi ifadeleri kullanmayı önceledi görülmektedir (Duman, 2017: 252).

Devletçi bir mantıkla kalkınma ve ilerlemenin gerçekleşemeyeceği düşüncesini taşıyan Özal, devleti bir amaç olarak değil bir araç olarak görürken, devletin ekonomik faaliyetlerden çekilmesine, özelleştirmeye ayrıca serbest piyasa ekonomisine önem vermiştir. Bunlara ek olarak ekonomik sorunların özgürlük ve piyasa ekonomisinin uygulandığı atmosferde çözüleceği düşüncesini taşıyan Özal, vatandaşların devlet karşısında hak ve hukukunu artırmaya dönük yasal düzenlemeleri hayata

geçirmiştir. Bu anlamda Özal'ın en önemli iktisadi reformlarından biri de faizsiz finans kurumlarının ortaya çıkaran mevzuat değişiklik ve düzenlemelerini hayata geçirmesi olmuştur (Yayla, 2016: 362-).

Sakallıoğlu'nun da ifade ettiği gibi Özal'ın ANAP'ı onun partinin başından ayrılmasından sonra iktisadi alanda liberal bir söylem ile uyum sağlayan çağdaş bir merkez partisi olmaktan uzaklaşmaya başlamıştır. Özellikle Yılmaz'ın başkanlığı sürecinde parti Türk merkez sağının temel özelliği olan devletçi-muhafazakâr gelenekten kopamamış, bundan dolayı da siyasal liberalizmi yasakçı ve otoriter bir siyaset anlayışı ile uygulamaya gitmiştir (Sakallıoğlu, 1995: 68). Bu durum ise süreçte partinin ömrünü kısaltan önemli bir etmen olmuştur.

5.4. Sosyal Adaletçilik

Sol siyaset anlayışının temel unsuru olan sosyal adalet ANAP'ın dört eğilim düşüncesinde yer verilen sonuncu ve en zayıf öğe olmuştur. Parti programında "*Sosyal adalet, sosyal güvenlik ve sosyal yardımın düzenlenmesi ve sağlanması; sosyal hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesi ve gereğinde doğrudan yapılması devletin başlıca görevleri arasındadır*." (Âşık, 2019: 406-407) şeklinde sosyal adaletçiliğe verilen önem gösterilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan liberal ekonomi anlayışını merkeze alan ANAP'ta geniş toplu kitleleri arasındaki gelir dağılımı dengesizliğindeki makası daraltmak için bu ilkenin benimsendiğini söylemek mümkündür. ANAP sosyal adaletçiliği, zekât vb. dini referanslarla desteklenen "*orta direk*" söylemiyle gerçekleştirmek istemiştir. Bu noktada fırsat eşitliği ve refahın yaygınlaştırılmasını sosyal adaletin temel unsurları olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca sosyal adaleti zenginlerden daha fazla vergi alarak fakirlere yardım etmek şeklinde anlayan Özal bu düşüncesini "*Biz sadece dar gelirliye sübvansiyon yapıyoruz. Zengine sübvansiyon yapmaya karşıyız. Elektriği de az kullanana düşük fiyatla satıyoruz. Çok kullanandan ise yüksek fiyat alıyoruz. Bu sayede hakiki sosyal adaleti gerçekleştirdik.*" şeklinde ifade etmiştir(Duman, 2017: 274-275).

6. Özal'ın Siyaset Tarzının Değerlendirmesi

Turgut Özal, Türkiye'nin yenileşme tarihinde sembol isimlerden biridir. Onun, Atatürk'ten sonra, Cumhuriyet tarihinin en önemli reformcusu

olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir (Erdoğan, 2016: 38). Özal, siyaset tarzı olarak uzlaşmayı esas aldı. Bu doğrultuda ANAP'ı kurduğu atmosferde ülkenin uzlaşmaya bunun sonucu olarak da kalkınmaya ihtiyaç duyduğu düşüncesinden hareket etti. Bu düşüncesini de farklı görüşteki insanları ANAP çatısı altında buluşturarak önemli ölçüde başardı. Uzlaşma siyasetinin gereği olarak Özal, farklı düşüncelere karşı ötekileştiren değil, birleştiren bir dil kullandı. Nitekim dönemde ifadesini bulan dört eğilim anlayışı da bunun bir göstergesi oldu (Güner, 2000: 258-262).

Darbe sonrası dönemde Özal'ın ortaya koyduğu söz konusu anlayışın dönemin atmosferiyle uyumlu bir siyaset anlayışı olduğu söylenebilir. Bu anlamda Özal'ın, süreci iyi değerlendirerek farklı bir söylemle siyaset atmosferine girdiği görülür. Zira darbe öncesinde toplumsal hayatta huzursuzluk zirve yaparken, vatandaşlar arasında ayrışma artmıştır. Böyle bir sürecin sonunda Özal, toplumun en çok ihtiyacı olan birlik ve beraberliğe vurgu yaparken, çatışmadan uzak bir söylem üretmiştir. Bu söylemin bir ürünü olarak devlet ve millet arasında ortaya çıkan ikilemleri azaltmaya ya da ortadan kaldırmaya özen gösterilmiştir. Bu noktada örneğin; Cumhuriyet'i Osmanlı ve İslam geçmişiyle, farklı grupları birbiriyle barıştırmaya çalışmıştır (Ataman, 2012: 590-591; Sezal, 2016: 152).

Siyaseti, milleti bölen bir unsur değil, ortak noktalardan hareketle millete hizmet şekli olarak gören Özal, toplumsal hayatın ileri gitmesine engel olan projelere önem vermiştir. Bununla birlikte Özal'ın tek adamlık arzusu olduğu da kendisine dönük ciddi bir eleştiri konusudur. Bu noktada Cemal'in Özal'ı anlattığı eserinde oldukça ilginç detaylar vardır. Söz konusu çalışmada Cemal, Özal'ın "*Benim ne yapacağımı kimse bilmez*" ifadesini Arıkan'ın "*Ben de bir zamanlar Özal'ın arkasında, sessiz fasıl heyeti olarak bulundum*" . (Cemal, 2000: 92-141) sözlerini tek adamlık anlayışı olarak anlatır.

ANAP'ın düşüş sürecine girmesinde dönüm noktası, hiç kuşkusuz Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında partiyi Yıldırım Akbulut'a bırakması oldu. İlerleyen süreçte sorunlar ortaya çıkmaya başlarken, Mesut Yılmaz'ın genel başkanlığa seçilmesiyle bunlar yeni bir boyut kazanmıştır. Parti Yılmaz döneminde günden güne yıpranırken, bundaki temel etmen Yılmaz'ın Özal tarafından ortaya konan dört eğilimi tasfiye sürecine girişmesi oldu. Söz konusu dönemde Yılmaz, politikasını liberallerin merkez üssü olmaktan çıkma şeklinde belirlemiştir. 28 Şubat döneminde Yılmaz'ın askerlerden yana bir duruş alması ANAP'ı toplumun beklentilerini ve

değişimini fark edemeyen bir noktaya indirmiştir (Akyol, 2000: 63-65; Çalık, 1999: 166). Özal sonrası dönemde gerek Yılmaz'ın gerekse de sonraki liderlerin onun kadar karizmatik liderlik göstermemeleri partinin dağılma sürecini hızlandırdığını söylemek mümkündür.

Özal, darbe öncesi dönemde ideolojik düzlemde birbirine düşürülen toplumun her bir unsurunu ANAP selamıyla birleştirdi. Özal, siyasetten önce bürokrasi, ekonomi ve iş dünyasına verdiği güveni, milletine ve onun geleceğine aşıladı. Bununla birlikte kimi çevrelerce Özal'ın, dönemde Türk demokrasisine katkılarının yanında bazı zararlar da verdiği ileriye sürülmüştür. Söz konusu görüş sahiplerine göre Türkiye bu dönemde serbest piyasa ekonomisine yönlendirilirken, Türk milleti tüketim toplumu olmaya zorlanmıştır. Özal bunları yaparken önceleri ordunun kendisine olan desteğini çok iyi kullanmış, daha sonra ise demokrasi kahramanı olmuştur. Bunlara ek olarak Özal'ın temel amaçlarından birinin de solun bir daha ortaya çıkamayacağı atmosfer kurmak olduğu da iddialar arasındadır (Örmeci, 2008: 228).

Sonuç

Turgut Özal, Türkiye'nin 1980'li yıllarında siyasete yeni bir anlayış getirmiştir. Siyasette daha önce kullanılan tüm kavramları yeniden yorumlayarak, Türk milletinin ihtiyaçlarını ve özlemlerini çok iyi değerlendirmiştir. Bu noktada örneğin dört eğilim anlayışıyla, siyasette yeni bir kapı aralarken, çatışmaların sonlandırılıp, uzlaşının ortaya çıkarılmasını ve vatandaşların enerjilerini ülkenin yükselmesi için kullanmasını öne çıkarmıştır.

Ülkenin 1970'li yıllarında siyasi çatışmalardan çok şeyler kaybettiğini düşünen Özal, dört eğilimi birleştirmeyi gerekli görmüştür. Bununla birlikte dönem itibariyle onun bu çabasının oldukça iyi niyetli bir yaklaşım olduğunu görmek gerekir. Zira askeri vesayetin hayatın bütün alanlarında ağırlığını hissettirdiği ayrıca birbirine karşı genel bir huzursuzluğun olduğu bir toplumsal atmosferde farklı bir söylem üretmek kolay değildir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Özal'ın dört eğilimi birleştirme düşüncesinin Türk milleti tarafından ciddi kabul gördüğü görülmektedir. Nitekim askeri vesayetin başı durumundaki Evren'in başka bir partiyi (MDP) işaret etmesine rağmen seçmenin Özal'ı ve partisini tercih etmesini onun bu düşüncesinin onaylanması olarak değerlendirmek mümkündür.

Özal'ın ANAP bünyesinde dört eğilimi birleştirmesiyle:

- Türk toplumunda 1970'li yıllarda yaşanan ideolojik ayrışma zayıflarken insanlar yeni hedefler peşinde bir araya gelebilmiş.
- Kavgalardan uzaklaşan toplum ekonomik gelişmeye, kalkınmaya yönelmiş.
- Liberal/özgürlükçü uygulamalarla temel hak ve özgürlüklerde gelişmeler sağlanırkenış.

Bütün bunların sonucu olarak Özal'ın ülkeye yaklaşık on yıllık bir istikrar ve kalkınma dönemi kazandırdığını söylemek mümkündür. Öyle ki bu on yıllık süreçte Özal ve dört eğilimi birleştirme yaklaşımı Türk toplumunun çok farklı kesimleri tarafından güven duyulan ve destek olunan bir yaklaşım olmuştur (Ortaylı, 2012: 231-232). Başka bir şekilde söylemek gerekirse Özal döneminde sivil siyasete ve bu mekanizmanın ortaya koyduğu çözümlere toplumun farklı kesimlerinde güven duygusu artmıştır.

Özal'ın dört eğilimi birleştirme yaklaşımının başarılı olup olmadığı bu anlamda partinin bu unsurlardan hangisini ne kadar bünyesinde barındırdığı, noktasında ki tartışmalar dönemde ve sonrasında gündemi meşgul etmiştir. Bu noktada farklı yaklaşımlara rağmen Özal'ın başında bulunduğu dönemde ANAP'ın başarılı, birleştirici ve kucaklayıcı politikalar uyguladığı görülmektedir. Diğer taraftan Özal döneminde başarıyla uygulanan dört eğilim anlayışının ondan sonraki dönemde sıkıntılar yaşadığı görüldü. Öyle ki parti içinde her eğilim kendini etkinleştirmeye çalışırken, diğer eğilimler arasında çatışmalar ortaya çıktı. Buradan hareketle Özal döneminde başarıyla uygulanan dört eğilimin bir arada bulunmasını onun karizmatik liderliğiyle açıklamak yanlış olmayacaktır (Sak, 2016: 71-749. Nitekim sonraki dönemde ANAP'ı tarihin sayfalarına karıştıran parti içi çatışmalar ve hizipleşmeler oldukça sert bir şekilde yaşanmıştır.

Özal'ın başarısında dönemin siyasi atmosferinin etkili olduğunu söylemek gerekir. Zira ANAP kurulduğunda siyasi yasaklardan dolayı tecrübeli siyasetçiler yasaklanmış ve bunun sonucu olarak Özal karşısında güçlü rakiplerden yoksun kalmıştı. Buna ek olarak darbeye giden süreçte yaşananlar toplumun hafızasında tüm canlılığı ile yer tuttuğundan dolayı kavgacı bir söyleme toplum taraftar değildi. Böylesi bir ortamda Özal'ın, birleştirici söylemi Türk toplumu tarafından kolaylıkla benimsendi. Bununla birlikte siyasi yasakların kalkmasından ve başta Süleyman Demirel olmak üzere siyasetin eski aktörlerinin alana dönmesinden sonra onun ve partisinin işi zorlaştı. Bundan sonra Özal'ın karşısında merkez sağda aynı toplumsal

tabana seslenen, Demirel gibi usta bir aktör vardı. Nitekim Demirel'in sert muhalefeti kısa sürede Özal'ı ve partisini sarstı. ANAP içindeki tartışmalar artıp, iktidarın yozlaştığı atmosferde, Özal Çankaya Köşküne çıktı. Onun bu adımı sonrasında lidersiz kalan ANAP, Demirel ve partisi ile baş edemezken, hızlı bir şekilde dağılma sürecine girdi.

Özallı yıllarında ANAP Türkiye'nin içeriye dönük durumunu dışarıya açtı. Söz konusu dönemde gerek Arap coğrafyasıyla iyi ilişkiler kurulurken, gerekse de batı dünyasıyla işbirliği geliştirildi. Bunlara ek olarak Avrupa birliğine girmek için ciddi irade ortaya kondu. "*Halka hizmet, Hakka hizmettir*" anlayışından hareket eden Özal ülkenin refahını artırmak için çalışan herkesin önünü açmaya çalışırken, bürokrasiyi azaltma ayrıca özel teşebbüsü artırma çabasında oldu.

Son olarak Özal, Türkiye'nin 1980'li yıllarında ortaya koyduğu siyaset tarzıyla Türk siyasetini etkileyen ve dönüştüren bir lider olmuştur. Bu anlamda reformcu bir lider olan Özal siyasette yenilikçi olmayı benimsedi. Öyle ki Özal'ın siyaset tarzı kendisinden sonraki siyasetçileri de etkilemiş, özellikle siyasi yelpazenin sağında yer alan siyasetçiler mutlaka Özal'ı anma, Özal'ı referans gösterme ihtiyacı hissetmiştir.

Kaynakça

Acar, F. (2008). "Turgut Özal", Heper, M. (Ed.), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul: Kitap Yayıevi.

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Fethi, A. (Çev.), İstanbul: Hil Yayınları.

Akar, R. (2001). "Turgut Özal", Öngider, S. (Der.), *Lider Biyografilerindeki Türkiye*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Akar, R - Dündar, C. (2008). *Ecevit ve Gizli Arşivi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Akyol, M. (2000). *Beni Çok Ararsınız*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Arcayürek, C. (2000). *Demokrasi Döneminde Üç Adam*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

(2007). *Çankaya Gelenler Gidenler*, İstanbul: Detay Yayıncılık.

Arpacı, I. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*, İstanbul: Kopernik Kitap.

Âşık, S. (2019). *Türk Siyasi Tarihinde ANAP ve Turgut Özal*, İstanbul: Kopernik Kitap.

Âşık, S. (2021). *Güneş Motel Olayı*, İstanbul: Kopernik Kitap.

Ataman, M. (2012). "1983-1991 Döneminde İç Politika: Özallı Yıllar", Çaylak, A. (Ed.), *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınevi.

Atasoy, V. (2016). "Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal", Sezal, İ. – Dağı, İ. (Der.), *Özallı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Aydın, S - Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Barlas, M. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul: BireyYayıncılık.

Belge, M. (1992). *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Bila, H. (1987). *Sosyal Demokrat Süreç İçerisinde CHP ve Sonrası*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Birand, M. A - Bilâ H - Akar R. (1999). *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, İstanbul: Doğan Kitap.

Birand, M. A - Yalçın, S. (2021). *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Bora, T. – Can, K. (2015). *Devlet Ocak Dergâh 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, S. (2010). *Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Cemal, H. (2004). *Özal Hikâyesi*, İstanbul: Doğan Kitap.

Çalık, M. (1999). *Teorik Denemeler*, Ankara: Cedit Neşriyat.

Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze* Ankara: İmge Kitabevi.

Coşkun, S. (1995). *Türkiye'de Politika (1920-1995)*, İstanbul: CemYayınevi.

Çölaşan, E. (1984). *24 Ocak Kararları Bir Dönemin Perde Arkası*, İstanbuul: Milliyet Yayınları.

Çölaşan, E. (1989). *Turgut Nereden Koşuyor*, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Doğan, Y. (1985). Dar Sokakta Siyaset (1980-1983), İstanbul: Tekin Yayınevi.

Duman, S. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanları ve Siyasi Hayattaki Yerleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Duman, M. Z. (2017). *Türkiye'de Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*, Ankara: Liberte Yayınları.

Emre, S. A. (1991). *Siyasette 35* Yıl, Ankara: Milsan Basım.

Erdoğan, M. (2016). "Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal", Sezal, İ - Dağı, İ. (Der.), *Özallı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Fedayi, C. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sağ Siyaset*, Ankara: Kadim Yayınları.

Gökmen, Y. (2010). *Özal Sendromu*, Ankara: Verso Yayıncılık.

Günal, E. (2009). *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*, İstanbul: Kara Kutu Yayınları.

Güner, E. (200). *Özallı Yıllarım*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Gürpınar, D. (2013). *Düne Veda Türkiye'de Liberalizm ve Demokratlık (1980-2010)*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Heper, M. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, İstanbul: Doğan Kitap.

İsaoğlu, K. (2020). *Türkiye'de Muhafazakârların Tarihi*, Ankara: SR Yayınevi.

Karataş, M. (2021). "Türkiye'de Asker-Sivil İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: 1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimi", Kopar, M. (Ed.), *Antik Çağdan Günümüze Tarih Yazıları – II*, Ankara: İksad Yayınevi.

Karataş, İ. (2020). "12 Mart Muhtırası ve Nihat Erim Hükümeti'nin Balyoz Harekâtı'nın Medyaya Yansıması", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4 (Aralık), ss. 1574-1594.

Kaynar, M. K. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri*, Kaynar, M. K. (Der.), Ankara: İmge Kitabevi.

Koca, B. (2020). Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Antikomünizm", Kaynar, M. K. (Haz.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçaş, S. (1978). *12 Mart Anıları*, İstanbul: Cem-May Dağıtım.

Maraşlı, E. (2017). *Çankaya Sancıları Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Yaşananlar*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Mert, N. (2007). *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar: İstanbul.

Mutlusu, A. F. (2010). "Anavatan Partisi: Güçlü İktidardan Tükenişe", Uzun, T. (Ed.), *İttihat ve Terakkiden Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi.

Ortaylı, İ. - Küçükkaya, İ. (2012). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Öngider, S. (2006). *Çankaya'nın Bütün Adamları*, İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Örmeci, O. (2008). *İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Tarihi*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Özbudun, E. (1995). "Türkiye'de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür", *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını.

Özdemir, H. (2007). *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özdemir, H. (2014). *Turgut Özal*, İstanbul: Doğan Kitap.

Sak, H. (2016). "Webergil 'Karizmatik Otorite Tipolojisi' Çerçevesinde Özal ve Türkiye Demokrasisi", Sezal, İ. – Dağı, İ. (Der.), *Özallı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Sakallıoğlu, Ü. C. (1995). "Türkiye'de Yeni Sağ, Siyasallaşma, Meşruiyet ve Sivil Toplum İlişkisi: Hayaller ve Gerçekler", *Toplum Bilim*, S: 68 (Kış).

Saraçoğlu, C. (2015). "Tank Paletiyle Neoliberalizm", Atılgan, G. (Ed.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,* İstanbul: Yordam Kitap.

Sezal, İ. (2016). "Bir Toplumsal Barış Mimarı ve Yarım Kalmış Devrim", Sezal, İ. – Dağı, İ. (Der.), *Özallı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Tanör, B. (2002). "12 Eylül Rajimi", Yay. Yön. Sina Akşin, *Bugünkü Türkiye (1980-1995)*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Taşkın, Y. (2015). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekeli, İ. (2017). "1980'li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama, Barbaros, R. F. - Zürcher, E. J. (Haz.), *Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye*, Ankara: Elif Yayınevi.

Tekerek, M. (2013). *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Topuz, M. (2019). *Türkiye'de Muhafazakârlık Özal ve Erdoğan*, İstanbul: Orion Kitabevi.

Tosun, T. (1999). *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma*, İstanbul: Boyut Kitapları.

Tok, N. (2014). "Yeni Sağ, Türkiye ve Adalet Kalkınma Partisi", Tok, N. (Ed.), *Yeni Sağ Küreselleşme ve Türkiye*, Ankara: Orion Kitabevi.

Turgut, H. (1986). *12 Eylül Partileri*, İstanbul: ABC Ajans Yayınları.

Türk, H. B. (2014). *Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yalçın, S. (2013). *Erbakan Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi*, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Yalçın, A. K. (2021). "Müstakiller Hareketi ve Prof. Dr. Necmettin Erbakan", Türkmen, İ. (Ed.), *TBMM'nin Açılışının 101. Yıldönümünde Türk Demokrasi Tarihi Yazıları*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Yayla, A. (2016). "Özal: Reformcu Lider", Sezal, İ. – Dağı, İ. (Der.), *Özallı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Yazıcıoğlu, M. S. (2016). "Özal'ın İslam Anlayışı ve Dini Özgürlükler", Sezal, İ. – Dağı, İ. (Der.), *Özallı Yıllar*, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Yeldan, E. (2017). "Üretim, Bölüşüm ve Büyüme Dinamikleri Açısından 80'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi", Barbaros, R. F. - Zürcher, E. J. (Haz.), *Modernizmin Yansımaları: 80'li Yıllarda Türkiye*, Ankara: Elif Yayinevi.

Yıldırım, D. – Haspolat, E. (2016). "İkinci Cumhuriyetçilik: "Sol" Özalizm'in Türkiye Tahayyülü", Haspolat, E. (Der.), *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980'den Sonrası)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Yücel, M. S. (2006). *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Yücel, M. S. (2017). *Çankaya'dan Beştepe'ye Türkiye'de Cumhurbaşkanı Seçimleri*, İstanbul: Ülke Yayınları.